

УДК 81'373.2'25

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ВІДТВОРЕННЯ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ІМЕН У ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Ташченко Г. В.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

У статті досліджено культурологічну детермінованість прецедентних імен (ПІ) як об'єкта перекладу. Визначено залежність способу перекладу ПІ від його наявності/відсутності у когнітивній базі представників цільової культури. Проаналізовано доцільність перекладацького коментаря як засобу компенсації асоціативного компоненту ПІ у приймаючій культурі.

Ключові слова: вихідна культура, когнітивна база, когнітивний простір, прецедентне ім'я, спосіб перекладу, цільова культура.

Ташченко А. В. Культурологические факторы отображения прецедентных имен в художественном переводе. В статье исследована культурологическая детерминированность прецедентных имен (ПИ) как объекта перевода. Определена зависимость способа перевода ПИ от его наличия / отсутствия в когнитивной базе представителей целевой культуры. Проанализирована обоснованность переводческого комментария как средства компенсации ассоциативного компонента ПИ в принимающей культуре.

Ключевые слова: исходная культура, когнитивная база, когнитивное пространство, прецедентное имя, способ перевода, целевая культура.

Tashchenko G. V. Cultural factors of revealing precedent names in literary translation. The article explores cultural peculiarities of precedent names (PN) as the object of translation. It determines the dependence of PN on its presence/absence in the cognitive base of the representatives of the target culture. The reasonability of the translator's commentaries as a means of compensating the associational component in the receiving culture has been analyzed.

Key words: cognitive base, cognitive space, method of translation, precedent name, source culture, target culture.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Культурологічний та когнітивний напрями у вивченні перекладу, що активізувалися в останні десятиріччя ХХ ст., дали перекладознавцям можливість вийти за рамки лінгвістичної теорії та поглянути на переклад як на спосіб «розробки стратегій, за допомогою яких тексти з однієї культури можуть проникати в текстуальну й концептуальну мережу іншої культури і функціонувати в цій іншій культурі» [7, 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визнання того, що форми існування культури у свідомості людини становлять важливий фактор перекладацької діяльності обумовлює **актуальність** розгляду способів відтворення у перекладі культурної специфіки народу, об'єктивованої в його мові. В аспекті перекладу прецедентні імена (далі – ПІ) виступають своєрідною ланкою, що поєднує культурологічні та ментальні аспекти перекладу, а отже, можуть бути охарактеризовані як культурно-ментальний феномен, що привертає до себе увагу багатьох дослідників. Вивчення ПІ з лінгвістичної точки зору досить активно здійснюється на матеріалі рекламного та медійного (Кушнерук 2006, Романьолі 2006, Нахімова 2007, Рязанова 2007, Ворожцова 2007, Ілюшкіна 2008, Макгауен 2012), політичного (Воропаєв 2012, Полякова 2012), художнього дискурсу (Худайбердіна 2012, Поветьєва 2014), їх значення визнано

у методиці навчання іноземним мовам (Туребаєва 2000, Сергєєва 2005). Досить масштабне висвітлення знаходить культурологічна природа ПІ як культурного знака, що уособлює соціальний та історичний досвід лінгвокультури та домінуючі цінності, сформовані в результаті (Косиченко 2006, Моїсеєнко 2015). При цьому зв'язок культурної значущості ПІ зі способами їх відтворення при перекладі здебільшого залишається поза увагою, незважаючи на те, що багатоаспектність ПІ вводить їх до кола найбільших перекладацьких труднощів, які потребують глибшого вивчення. Відповідно **мета** нашого дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати вплив культурологічних чинників на вибір способу перекладу ПІ. Досягнення поставленої мети вимагає виконання наступних **завдань**: схарактеризувати переклад ПІ у світлі культурологічного підходу, визначити головні культурологічні труднощі перекладу ПІ та описати способи їх подолання.

Відповідно, **об'єктом** нашого дослідження слугують ПІ як засіб виділення, зберігання та репрезентації культурно-специфічних смислів з потужним символно-стереотипним навантаженням, відтворення яких у перекладі є запорукою забезпечення ситуативної еквівалентності. І навпаки, неспроможність перекладача відтворити ПІ та закладений у нього комплекс культурно-маркованих асоціацій спричиняє значні смислові та художньо-стилістичні втрати. **Предметом** аналізу слугують культурно-релевантні особливості перекладу ПІ. **Матеріалом** дослідження виступили твори сучасної англомовної прози та їх переклади українською мовою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Втілюючи цілий комплекс культурних кодів, що передаються від покоління до покоління, ПІ «використовуються для репрезентації, категоризації, концептуалізації та оцінки дійсності під час формування картини світу та її фрагментів» [4, 4–5]. Отже, ПІ впливають на отримання та інтерпретацію нових знань, визначаючи спосіб їх відбиття у свідомості представників того чи іншого соціуму, в результаті чого утворюється сукупність знань та уявлень про світ, спільних для усіх носіїв певної мови, яка отримала назву *когнітивної бази* [2, 130]. Незважаючи на відмінності, обумовлені особистим досвідом комунікації, колом спілкування, рівнем освіченості тощо, спільність когнітивної бази визначає приналежність індивіда до певної лінгвокультури завдяки комплексу знань, уявлень, оцінок, які активуються у ментальності її представників майже несвідомо.

На рівні окремих соціальних груп відбувається творення *колективного когнітивного простору*, тобто стереотипного комплексу знань та оцінок, що поділяються представниками окремої групи, виділеної за рівнем освіченості, географічною областю проживання, релігією тощо. Засвоєння знань, що належать до когнітивної бази та колективного когнітивного простору, дає змогу кожному індивіду сформулювати свій власний *когнітивний простір* тобто «сукупність усіх знань, образів та уявлень, експлікованих у різних когнітивних структурах, що мають національну детермінованість» [6, 176].

Як органічна складова когнітивної бази ПІ чинять вплив на спосіб мислення, формують характерну для лінгвокультурної спільноти систему цінностей та норм, керують інтерпретацією зовнішнього світу, обумовлюють поведінку» [1, 18] і здатні утворювати бар'єр під час міжкультурної комунікації. Сприяючи ідентифікації окремого соціуму, ПІ водночас визначають як «чужих» тих, хто до нього не входить, тому їх сенс стане зрозумілим лише для індивідів, у свідомості яких зафіксовані аналогічні стереотипні уявлення про оточуючу дійсність.

Оскільки взаємодія автора оригінального повідомлення та читача перекладу проходить на рівні когнітивних просторів, сформованих за різних культурних умов, компенсувати відсутність тотожності між когнітивними базами комунікантів здатне лише посередництво перекладача.

Проаналізувавши релевантні особливості вихідної культурної системи, він повинен побудувати цільовою мовою твір, який міг би заступити оригінал з функціонального кута зору. Успішність досягнення цієї мети залежить не тільки від знання мови та культури вихідного тексту, перекладачеві потрібно бути «надзвичайно добре обізнаним із власною культурою, аби вміти прокладати містки між нею і чужою культурою» [5, 25]. Для якісного відтворення ПІ недостатньо лише декодувати його смисл, необхідно прогнозувати, який спосіб перекладу буде оптимальним, щоб образно-асоціативний комплекс, закладений у ПІ, став для читача цільового тексту таким прозорим, як і для читача оригіналу.

Вагомим фактором впливу на стратегію перекладача є потенційне коло індивідів, для яких те чи

інше ім'я працюватиме як *прецедентне*. Застосувавши класифікацію ПІ, залежно від масштабу його застосування, ми зможемо більш детально розглянути, яким чином широта розповсюдження того чи іншого імені із властивими йому конотаціями відбивається на виборі способу перекладу.

Найвищий щабель зазначеної ієрархії посідають універсально-прецедентні імена, гіпотетично присутні в індивідуальному когнітивному просторі будь-якої сучасної особи, оскільки вони набули релевантності для представників всіх прошарків суспільства будь-якої нації. Подану категорію не можна абсолютизувати: через те, що доступ до ПІ здійснюється через текст, ймовірно, універсальними можуть вважатися ті імена, які відомі не кожному homo sapiens сьогодення, а індивіду, що входить до потенційної цільової аудиторії відповідного художнього твору. Проте масштаб глобалізаційних процесів дає змогу припустити, що існує певний комплекс імен, які отримали статус прецедентних на всесвітньому рівні. Одним з прикладів настільки відомої постаті є Будда.

"Sometimes he was handsome: sometimes as he looked sideways, downwards, and the light fell on him, he had the silent, enduring beauty of a carved ivory Negro mask, with his rather full eyes, and the strong queerly-arched brows, the immobile, compressed mouth; that momentary but revealed immobility, an immobility, a timelessness which the Buddha aims at, and which Negroes express sometimes without ever aiming at it; something old, old, and acquiescent in the race!" [14, 11].

«Іноді він здавався красивим, іноді, коли озирався чи потуплював погляд, а світло падало на його обличчя, воно – його глибокі очі, міцні дуги зацікавлено піднятих брів, нерухомиї стиснутий рот – скидалося на різьблену з слонової кістки негр-тянську маску; де була хвилинна, але очевидна непорушність, непорушність, позачасовість, якої прагнув Будда і яку, навіть не прагнучи, іноді виражали негри; древня, древня мовчазна покірність раси!» [10, 15].

Як засновник однієї з трьох світових релігій Будда став символом духовної рівноваги, спокою та помірності для представників як східних, так і західних культур. Просвітлене обличчя Будди, постава, у якій його зображено на більшості картин та скульптур, мимоволі виникатимуть перед очима тих, хто почує його ім'я. Саме таким у якусь мить ми бачимо героя роману Д. Г. Лоуренса.

Однак складнощі для перекладача виникають, коли він стикається з необхідністю передати імена, які функціонуватимуть як прецедентні лише в рамках окремих колективів/груп (соціальних, професійних, вікових, гендерних тощо). Непорозуміння при взаємодії різних лінгвокультур виникають через розбіжності у ментальності носіїв двох різних когнітивних баз, що призводить до відсутності вербальної закріплення відповідного смислу або цілковитої його відсутності. Відомо, що розуміння тексту здійснюється за рахунок спільності когнітивних просторів автора та читача, проте якщо представлений концептуальний зміст вихідного тексту не може бути інтерпретованим з точки зору когнітивної

бази представників цільової культури, частина його смислу втрачається. У такому випадку певні фрагменти смислів, закладених в оригіналі, втрачаються для читача перекладу. Аби цього уникнути, перекладач повинен поповнити фонові знання реципієнта цільового тексту до рівня, достатнього для коректної інтерпретації П.

Одну з таких категорій становлять міжнародні П, що вийшли за межі окремої нації, однак не набули ознак прецедентності на світовому рівні. У наступному прикладі йдеться про ірландського святого Колумбана, чия проповідницька діяльність охоплює практично всю Європу. Завдяки активним просвітницьким заходам, що охопили як релігійну сферу, так і цілком світські галузі знань, Колумбан перетворився на відому в Європі постать. Відповідно, слава цього середньовічного проповідника розійшлася не тільки рідною йому Ірландією, але й багатьма країнами Європи, проте достатньо важко визначити, наскільки знайомим його ім'я виявиться для представників інших релігій та вірувань, наприклад, мешканців країн Сходу. Якщо вчення Будди сягнуло планетарного масштабу, то Колумбан, незважаючи на вагомість його діяльності, безумовно, є менш званою особистістю.

"You were going to do wonders, what? Missionary to Europe after fiery Columbanus" [13, 24].

«Ти ж начебто збираєшся творити чудеса? Місіонером у Європу за прикладом полум'яного Колумбана» [9, 29].

Можливо, з цієї причини переклад супроводжується таким коментарем: «Колумбан (543–615 рр.) – ірландський святий, учений чернець і місіонер». Незважаючи на те, що сам автор вказує на певні характеристики, які лягли в основу зіставлення персонажа його твору з цим середньовічним подвижником (розповсюдjuвач певних ідей, чудотворець, просвітник), перекладач вирішує вказати на те, що Колумбана було зараховано до лику святих, таким чином експлікуючи важливе значення чудес, що пов'язуються з його ім'ям в католицькій традиції.

Розглянувши особливості перекладу П, стереотипність сприйняття яких охоплює декілька націй, необхідно зазначити, що існують імена, які набувають прецедентного характеру в межах лише одного народу. У наступному прикладі, підкреслюючи мінливість характеру своєї героїні, Ч. Палагнюк проводить паралель між нею та двома американськими акторками Ліліан Гіш та Таллулою Банкгед. Очевидно, що не кожен «середньостатистичний» український читач настільки досконало обізнаний у сфері кінематографу США, тому йому буде важко уявити, чому письменник протиставляє цих двох жінок, одну обираючи уособленням веселощів, а іншу – нудьги та, можливо, навіть нещирості. Завдяки тому, що роботи обох акторок користуються популярністю у США, для американського читача їхні імена супроводжуватимуться цілою низкою яскравих ролей, тому йому не складе труднощів намалювати портрет героїні твору Ч. Палагнюка. Водночас для української лінгвокультури вживання подібних П вимагає додаткових експлікативних дій від перекладача, щоб відсутність знань, що містяться в когнітивній базі

читачів оригіналу, не завадила повноцінному сприйняттю реципієнтом перекладу з відмінною когнітивною базою.

"Her mouth something between a laugh and a yawn. Valium and Dexedrine. Between Lillian Gish and Tallulah Bankhead" [15, 5].

«Її рот, щось між сміхом і позіханням. Валіум і декседрин. Між Ліліан Гіш і Таллулою Банкгед» [11, 23].

З цієї причини перекладач приймає рішення застосувати прийом позатекстового додавання інформації, зазначаючи, що «Ліліан Гіш – відома американська кіноактриса, кар'єра якої продовжувалася три чверті ХХ ст.». У свою чергу, Таллула Банкгед – «американська акторка, яка славилась своїм розумом, бездоганною зовнішністю, хриплим голосом та чудово зіграними ролями у багатьох фільмах і п'єсах». Однак такий коментар не дає змогу розкрити сутність протиставлення, створеного автором. У першому випадку підкреслюється виняткова тривалість кар'єри акторки, тоді як другий коментар поєднує відразу декілька характеристик, таких як голос, зовнішність, талановите виконання. Кожна із зазначених ознак могла б потенційно асоціюватися з іменами обраних акторок, проте такі коментарі є інконгруєнтними у тому сенсі, що не виділяють спільної характеристики, яка дала б можливість простежити задум автора. Іншими словами, перекладачу не вдається вичленувати та передати читачеві саме ту якість, що лягла в основу прецедентності.

Таким само непростим постає завдання перекладача під час роботи із соціумно-прецедентними іменами, що «відомі будь-якому середньому представнику того чи іншого соціуму» [3, 174]. Справа в тому, що з ними обізнані представники певних соціальних груп: вікових, конфесійних, професійних тощо, що визначає їх приналежність до колективного когнітивного простору. У цьому випадку коло осіб, які володітимуть потрібним комплексом стереотипних конотацій, виявляється навіть вузьчим, ніж у випадку внутрішньо національних імен.

Зокрема, у ситуації, запропонованій нижче, сам автор просить вибачення у читачів через те, що символом найгіршого з посадовців вона обрала мера одного містечка у штаті Коннектикут, у результаті чого метафоричність утвореного порівняння залишиться доступною лише для його мешканців.

"This intellect-free, soccer-club-owning businessman, with his oily film of corruption and sleaze, who regularly embarrasses his fellow citizens by making lewd gestures in the European parliament, who has mastered the art of speaking l'aria fritta ("fried air"), who expertly manipulates the media (not difficult when you own it), and who generally behaves not at all like a proper world leader but rather like a Waterbury mayor (that's an inside joke for Connecticut residents only-sorry), has now engaged the Italians in a war they see as none of their business whatsoever" [12, 56].

«Він часто дозволяє собі брутальні витівки у Європейському парламенті, майстерно опанував мистецтво говорити l'aria fritta (смажити повітря), вміло маніпулює засобами масової інформації (що нескладно, якщо ти ними володієш) і взагалі

поводиться не як світовий лідер, а радше як *мер Вотербері* (цей жарт можуть зрозуміти тільки мешканці Коннектикуту – даруйте), а тепер втягнув італійців у війну, що, як вони вважають, їх жодним чином не стосується» [8, 137].

Отже, ми можемо засвідчити, що застосоване ім'я не належить до когнітивної бази усіх жителів Сполучених Штатів, а функціонує лише на рівні окремого колективу, відповідно, для представників інших держав або просто інших штатів таке посилення залишиться закодованим. Унаслідок цього перекладач обирає достатньо вдалий спосіб пояснити читачеві цільового тексту, на що саме натякає письменниця та яким вона прагне представити свого героя. Отже, перекладацький коментар повідомляє нам про те, що «два мери Вотербері, Джозеф Сантоп'єтро та Філіп Джордано, відбули тюремне ув'язнення за фінансові злочини під час свого перебування на постах мерів міста». У такий спосіб читач дізнається, чому у Коннектикуті посада мера Вотербері асоціюється з гро-

шовими махінаціями, безчесністю, безвідповідальністю і в цілому поведінкою, що не варта людини, на яку покладені обов'язки із забезпечення добробуту цілого міста.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, ми можемо побачити, що дослідження ПІ на тлі культури, з якої вони походять, дає змогу простежити, як той чи інший мовний колектив пізнає та категоризує оточуючу дійсність. Врахування цього чинника дає змогу перекладачеві з вищим ступенем ймовірності визначити, чи збереже відповідний онім статус прецедентного у цільовому культурному просторі або ж потребуватиме розкриття закладеного у ньому образно-асоціативного комплексу через застосування перекладацьких трансформацій. Перспектива подальших досліджень полягає у ширшому залученні когнітивних механізмів до пояснення способів відтворення ПІ за умов їх перенесення до іншого культурного середовища.

ЛІТЕРАТУРА

1. Денисова Г. В. В мире интертекста: язык, память перевод / Г. В. Денисова. – М. : Азбуковник, 2003. – 298 с.
2. Красных В. В. Когнитивная база vs культурное пространство в аспекте изучения языковой личности (К вопросу о русской концептосфере) / В. В. Красных // Язык. Сознание, коммуникация. – 1997. – Вып. 1. – С. 128–144.
3. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2003. – 375 с.
4. Нахимова Е. А. Прецедентные имена в массовой коммуникации : [монография] / Е. А. Нахимова. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т, 2007. – 208 с.
5. Некряч Т. Є. Через терни до зірок : переклад художніх творів : [навч. пос. для студ. перекл. фак. вищ. навч. закл.] / Т. Є. Некряч, Ю. П. Чала. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2008. – 200 с.
6. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода / Т. А. Фесенко. – Тамбов : ТГУ им. Г. Р. Державина, 2002. – 228 с.
7. Bassnett S. Where are we in Translation Studies? (Introduction) / S. Bassnett, A. Lefevere // Constructing cultures: Essays on Literary Translation. – Clevedon, Philadelphia : Multilingual Matters, 1998. – P. 3–11.
8. Гілберт Е. Їсти, молитися, кохати / Е. Гілберт ; пер. з англ. Я. В. Винницької. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 416 с.
9. Джойс Дж. Улісс / Дж. Джойс ; пер. з англ. О. Г. Терех, О. М. Мокровольський. – К. : Вид-во Жупанського, 2015. – 736 с.
10. Лоуренс Д. Коханець леді Чаттерлей / Д. Лоуренс [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://chtyvo.org.ua/authors/Lawrence_David_Herbert/Kokhanets_LediChaterlei.
11. Палагнюк Ч. Розкажи все / Ч. Палагнюк ; пер. з англ. А. О. Івахненко. – Х. : Фоліо, 2011. – 218 с.
12. Gilbert E. Eat, Pray, Love / E. Gilbert [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/Gilbert_Elizabeth/Eat_Prayer_Love.html.
13. Joyce J. Ulysses / J. Joyce [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/JOYCE_JAMES/ULYSSES.html.
14. Lawrence D. Lady Chatterley's Lover / D. Lawrence [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/Lawrence_David_Herbert/Lady_Chatterleys_Lover.html.
15. Palahniuk C. Tell All / C. Palahniuk [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://royallib.com/book/Palahniuk_Chuck/Tell_All.html.